

ИВАНА В. ЂУРИЋ ПАУНОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА АНГЛИСТИКУ

КРИСТИНА И. СТЕВАНОВИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА АНГЛИСТИКУ

НАРАТИВИ О СТАРОСТИ У ВРЕМЕНУ ТРАНЗИЦИЈЕ

САЖЕТАК. Иако су старење и старост општеважеће биолошке чињенице сваког живог бића, начини на који се они у појединачним културама схватају, представљају и третирају могу се веома разликовати. Развијајући област којом су се почетком XX века бавили први геронтолози, истраживачи у области друштвених и хуманистичких наука доказали су да је културни аспект старења и старости од важности како за разумевање индивидуалног искуства тако и за оно што се подразумева као важећи став заједница. Комплексна област и једно од првих интердисциплинарних поља изучавања, студије старења и старости (*age studies*), неминуно се баве и истраживањима представа старости и старења и у књижевности. На основу књижевне анализе одабраних приповедака Љиљане Ђурђић, Давида Албахарија, Горана Петровића, Миће Вујичића и Веселина Марковића, рад нуди преглед теоријских поставки које се односе на специфичности старења и слике о старима у периоду транзиције у савременој српској краткој прози.

¹ ivana.djuric.paunovic@ff.uns.ac.rs

² kristinastevanovic70@yahoo.com

Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 9. маја 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 14. јуна 2019.

Кључне речи: студије старења и старости; кратка прича; српска књижевност; стереотипи.

УВОД

Од како су средином седамдесетих година прошлог века кренуле узлазном линијом, студије старења и старости постајале су постепено све важнији оквир за изучавање различитих аспеката људског постојања, посебно оног у добу живота које се означава као позно. Подстакнуто не само био-демографском реалношћу већ и оним што спада у друштвени конструктивизам, промишљање о старењу и старости неминовно се, и врло брзо, одвојило од геронтологије у којој је настало, и постало мултидисциплинарно поље које се ослања на дисциплине као што су филозофија, књижевност, психологија, социологија, медијске студије, студије рода и многе друге. Један од теоретичара студија старења и старости, Стивен Кац, даје обухватнију формулацију кад каже да су студије старења пресек већег броја различитих дисциплина које чине својеврсну критичку геронтологију (Katz, 2014, стр. 18–19). Налази из ове области утичу на то да се уочи оно што упућује на, или што јесте ејџизам – дискриминација на основу животног доба – а који је симптом различитих предрасуда, убеђења, идеолошких позиција и економских условљености. С друге стране, у примарно хуманистичким истраживањима, унутар студија старења и старости важан предмет изучавања представљају наративи. Њихов значај лежи у томе што обједињују оно што је лично искуство с оним што представља друштвени контекст. Критичко ишчитавање ове врсте текстова помаже при деконструкцији владајућих културних матрица у којима старост, баш као и болест, постоје на маргинама, као нежељене, неретко и табуисане. У књижевним текстовима понекад и само одсуство наратива који тематизују старење може пружити одређену врсту увида у третман поменуте теме. Уопште, у савременој српској књижевности тема старости, и старења, често је само један од семантичких слојева текста, те би требало видети због чега је то случај, с обзиром на то да у старијој књижевности на српском језику ова тема, ослоњена на патријархалну матрицу, старе види као важне чланове заједнице, чуваре огњишта, власнике знања и мудрости, што је парадигма која се битно разликује од оне која тренутно постоји. Приповетке анализирани у овом раду представљају узорак

на основу кога се може видети на који начин се у књижевној обради теме разматрају узроци те промене, њени одрази и последице.

Иако старење, и старост посебно, представљају једну од кључно другачијих фаза у односу на ток живота у целини, социоекономске, а самим тим и културне околности могу битно утицати на њен квалитет. Одлике тог доба одражавају се у уметничком стваралаштву и обухватају најчешће два аспекта његовог посредовања: с једне стране постоји оно што је индивидуални став и доживљај старости, као и лична перцепција старења и старости, а с друге стране налазе се околности наспрам којих се тај процес одвија, или наспрам којих то стање траје. Транзиција, као термин који означава период преласка на тржишну привреду и вишепартијски систем, за сваку од земаља које кроз њу пролазе има специфичности које творе битно различите околности за сагледавање одређених друштвених феномена. Однос према старости и представљање старости у нашој култури у великој мери обележен је последицама рата и економским санкцијама и кризама од деведесетих година двадесетог века све до данас. Поред тога, миграције и екстремна социјална угроженост у животном добу у ком је то тешко предвидети, психолошку, емоционалну и економску несигурност, одсуство очекиваног поштовања од осталих чланова заједнице, фактори су који доводе до тектонских по ремећаја у вредносном систему заједнице у целини, те до конститутивних противуречности у појединцима. На примерима приповедака насталих у прелазним декадама xx и xxi века, које се подударају с транзиционим периодом у Србији, помоћу књижевне анализе могу се уочити механизми специфичног схватања старости како од самих протагониста који се налазе у овом животном добу, тако и од оних који том добу сведоче, коментаришу га и представљају.

„СВАКА СТАРОСТ ЈЕ ДРУГАЧИЈА“

Једна од водећих теоретичарки у студијама старења и старости, Маргарет Морганрот Гулет, скренула је пажњу још деведесетих прошлог века на то да је представљање старијих, и старих, у медијима, али и у уметностима, често стереотипно, грубо схематизовано, црно-бело. Кад је своја размишљања о овоме уобличила у студију *Aged by Culture* (Morganroth Gullette, 2004), у оквиру студи-

ја културе постављени су темељи за изучавање онога што је иначе свеприсутно и неминовно, а о чему се ретко кад смислено говорило. Сам наслов дела представља осврт на то да људи не старе само биолошки, што је, уско гледано, предмет изучавања медицине и геронтологије, већ да је реч о комплексном процесу који је под утицајем начина на који се у одређеној култури старост доживљава и представља, посредује. Иако сви старимо у властитим телима и на специфичне начине, у културном представљању нијансе се губе. Издвајају се (само) два наратива о старости: онај о пропадању (*stories of decline*), по коме се старост види као доба опадања снаге, моћи и воље и онај о успеху (*stories of progress*), о крепким и веселим старцима и старицама који увек изнова откривају живот. Тешко да се оставља места за приступ који је лични, персонализован, диверзитет се губи, те Гулет, примећујући то „укрупњавање“, закључује да је реч о два начина гледања које *доцшша* западна култура, који су друштвено прихватљиви. Такав став веома је ограничавајући, а инсистирање на заједничком искуству о овом животном добу пада управо на тестовима друштвених, економских и, у крајњој линији, историјских околности које свакако не деле не само сви људи него чак ни већина. Пример за то су генерално нетипична искуства старења и старости услед последица ратних дејстава на крају двадесетог века на територији некадашње Југославије. Мало је нација у Европи савременог доба, па и у западној култури позног хх века које, рецимо, у књижевности обрађују слике старих у односу на реалне историјске околности и догађаје, а које су на Балкану сачињене од рата, разарања, миграција и сиромаштва, уз све последице које они носе. Зато је оно што теоретичари студија старења заговарају управо разматрање оног личног, специфично индивидуализованог угла гледања, не би ли се на тај начин распршили стереотипи о старењу као о некаквом заједничком подухвату. Књижевност, која умногоме, несвесно или свесно, доприноси да стереотипи опстану, може бити моћно средство управо у њиховом разоткривању и деконструкцији. На примерима приповедака које су српски писци стварали у времену транзиције, то се путем књижевне анализе може и доказати.

СИЛАЗАК У СМИСАО

Последице политичких дешавања у великој мери су утицале на доживљај старости и старења, али су исто тако и одредиле однос према њима. Стари су доживели низ непланираних промена и нису у томе били једини, али с том разликом што се у годинама до којих су стигли о томе у нормалним околностима изузетно ретко размишља, те је зато такозвана „јесен живота“ претворена у доба трауме. У збирци прича Горана Петровића, *Ближњи*, из 2002, налази се и приповетка „Матица“ која приказује старење мушкарца, пензионисаног војног лица који покушава да превазиђе сопствену, донекле и наметнуту, дисфункционалност. Заставник прве класе у пензији, Андрија Гавровић, почиње да осећа да стари у тренутку који је врло комплексан и болан за његову породицу – наиме, Андријин син се, у колони избеглица, враћа код оца у стан. Простор, један од врло важних параметара у студијама старења, најједном постаје скупчен; собица и кухиња постају дом његовом избеглом сину, снахи и њиховом шестогодишњем сину, Андријином унуку на чијим образима стоје неиздрисиве бразде од суза. Ти трагови суза заувек су му укинули сан, а несаница је била сигнал рапидне промене унутар Андријиног дића:

„Е, мој заставниче, годинама си могао безбрижно да заспиш и здраво спаваш, дошло је време да искајеш глупости... – каже Андрија сам себи, те прве ноћи а кухињском каучу, до зоре премеравајући удео у свему што је снашло његове“ (Петровић, 2002, стр. 52).

У ноћима без сна које следе, Андрија се обрачунава са сопственим уверењима. Наново проживљава крах државе и идеологије у чији је поредак и вредности веровао, а у ушима су му одзвањале сопствене изговорене речи (Петровић, 2002, стр. 53). Читава два месеца, упркос умору који је изазивала несаница, покушавао је да ободри сина и снаху; да их прекори због малодушности. Како је време одмицало, Андрија је, постиђен, све мање говорио. Тачније, говорио је, најчешће, само са собом (Петровић, 2002, стр. 54). Андрија је постао свестан сопствене немоћи. Та немоћ старог човека била је вишеструка. Физички онемоћао, тром и незграпан, Андрија није могао да помогне у домаћинству. Пензија војног пензионера непостојеће војске, незнатно је доприносила породичном буџету. Малобројни пријатељи, бивше колеге већином,

одселили су се у потрази за достојанственијим животом. Тако су нестале и драгоцене партије шаха.

„Андрија се све чешће суочава са својом бескорисношћу, са улогом сметала које се из кухиње премешта у собу, из собе завирује у кухињу, накратко излази на терасицу, па силази до улаза у зграду, да би се вратио, по други пут прочитао новине, по пети пут упоредио ручни и зидни сат, по десети пут питао: 'Колико Мали данас има часова', двадесети пут изјавио: 'Ако вам шта затреба, ту сам, само реците!', при чему још ни подне не би превалило. Ништа није радио, нити је могао да уради, а тако је уморан, ваљда од оног залудног бдења, од несанице и непрестаног размишљања како да помогне, како да изнова уреди свој живот и избегле животе својих најдражих. И тада је заспао у подруму“ (Петровић, 2002, стр. 57).

Силазак у „подземље“ метафоричан је на много начина и сигнализира трансформацију која може кренути с истом вероватноћом и у добром и у лошем правцу. Манифестна је потреба протагонисте за изолацијом, најпре кроз одсуство комуникације, а потом и физичко одсуство. Заправо, Андрија се у том маленом стану у коме се чуло кад било ко уздахне (Петровић, 2002, стр. 55) суочавао са сопственом кривицом због немоћи да својим ближњима помогне. Свако од њих имао је своју функцију у домаћинству, он је своју постепено изгубио и тада се одлучује на неку врсту добровољног егзила. Он у подрум најпре спушта фотељу. То је велики, непотребни комад намештаја који млађи чланови породице заобилазе, прескачу, те она с добрим разлогом завршава изван њиховог простора. Та ствар представља метафору за нефункционалног старог човека који заузима место млађима; иако то није експлицитно речено, овакви поступци доприносе одређеној дехуманизацији у доживљавању самог себе.

Ипак, у том подземном свету протагониста није пасиван, већ покушава да створи свој микро-свет у ком би могао да настави живот по сопственој мери. Доноси у подрум војну литературу, политичке брошуре, преписке и томове сећања чувених војсковођа, те их уредно ређа покрај тегли са зимницом. У стану, горе, Андрија на испражњене полице ставља унукове слике, његове сликовнице и прву лектуру. Дечак и деда у нечему су једнаки: обојица су у прилици да стварају за себе нови свет. За Андрију је тај нови свет сачињен од парчића прошлости, од проживљеног и употребљеног. Селидба траје и даље, одређеним редоследом ствари силазе у подрум, и ми на основу овог поступка аутора сазнајемо много о лику, о томе какав је био и схватамо да до неких

већих промена у његовој личности није дошло. Он је и даље био храбар и племенит човек који води рачуна од другима. Разлика је у томе што сада не располаже ресурсима да своје намере и спроведе. Управо зато је његова немоћ несносна, но то и даље не значи да он одустаје од живота. Дешава се управо супротно: он се постепено мири са својим местом у том новом поретку. Питање је да ли је тај активизам стечен у зрелом добу, или је реч о одређеној врсти карактера коме је неделање страшно.

ПРОЗИРНОСТ МАСКЕ: СТАРЕЊЕ ИЗ РОДНЕ ВИЗУРЕ

Деконструкцији универзализоване слике старости у великој мери доприноси изучавање старости и старења из перспективе рода (gender aging). У поменутој Петровићевој причи, процес старења као да нема исти ефекат на Андријину жену. Како није у фокусу приповедања, њена доб се и не наводи, мада можемо о њој закључити на основу приповести о главном јунаку. Оно што је јасно је да као споредна јунакиња представља идеалну мајчинску фигуру, готово невидљиву баку. Реч је о једном од уобичајених стереотипа с обзиром на то да спада у пожељан и прихватљив регистар намењен старима.

Сасвим другачију слику старије жене налазимо у приповеци Љиљане Ђурђић, „Серотонински шок“ из збирке *Сви на крају кажу мама* (2009). Јунакиња/нараторка исповеда своје узалудно лутање егзистенцијалним лагумима које је заправо изазвано свешћу о сопственом старењу. Према њеним речима, све је почело оног дана кад је отишла у пензију, или како то иронично наглашава, „у мировину“ (Ђурђић, 2009, стр. 49). У мировини је њена душа постала немирна; тачније, коначно је дошла по своје. За време „дугогодишњег службеничког робовања у једној од такозваних установа културе“ (Ђурђић 2009, стр. 49), жена није имала када да исприча приче, а душа је трпела и трпела, стрпљиво чекала свој тренутак:

„Толике неиспричане приче су се даноноћно сударале у мојој глави, а није било времена, никад није било времена: беба је плакала, требало је испунити папире, гомиле безвезних папира, бирократски ход по углачаним ходницима, нека врата на која се куцало, моја врата на која су куцали, беба је и даље плакала, била је већ одрасла, али је и даље плакала, стално је плакала, ручак је горео на шпорету, славина је била покварена, журила сам тамо-овамо, бесмислено као бели миш на свом *perpetuum mobile* точку, уверена да радим

изузетно значајну ствар – наиме, будим се сваког јутра и испуњавам своје дужности онако како су бог или природа одредили“ (Đurđić, 2009, стр. 49).

Када је коначно, након низа година ревносног испуњавања професионалних и породичних дужности, доспела до пензије и слободног времена, жена се, одједном, нашла на ивици егзистенцијалног амбиса: „Пребирала сам по себи као по контејнеру са одбаченим старим стварима, шта сам то пропустила и када?“ (Đurđić, 2009, стр. 51). Услед дугогодишњег мучења, душа је била знатно старија, уморнија, болеснија од тела у коме је становала – и теорије поткрепљују став о томе да биолошко, ментално, психолошко старење често нису синхрони процеси. Ауторка је успела да сликом илуструје неоспорну чињеницу: врло често спољашњи изглед лица и тела заправо скрива (маскира) унутрашња осећања. Дакле, могли бисмо констатовати да стратегија маскирања унутрашњих осећања, мотива или уверења обележава остарели субјект и скрива његов суштински идентитет (Featherstone & Hepsworth, 1991, стр. 378). Нараторка нам веома искрено саопштава:

„Још сам могла да сагледам себе у огледалу и да видим релативно пристојну, целу, помало отупелу и оклембешену особу, ништа нарочито, извана се готово ништа није видело. Али, да ли ме је то тешило? Не, оно изнутра је било страшно, била је то бомба која је могла сваког часа експлодирати и убити и мене и ону која је ту бомбу направила, ништа зато, била је равнодушна баш као свети муслимански ратници који су одлазили на небо заједно са својим жртвама“ (Đurđić, 2009, стр. 51).

Реченица којом одломак почиње указује на то да нараторка покушава да успостави какав-такав дијалог са собом, иако схвата да је све мање та особа коју види. Огледало заправо одражава истовремено и присутност и одсутност, игру нестајања коју жена не може да поднесе. Веома често, у литератури, жене бивају или прегажене животом и процесом старења или, што је вероватније, настоје побећи од живота (Vanjanin, 2016, стр. 256). Иако јунакиња настоји да угоди својој увређеној старици-души, то јој не полази за руком. Одједном, све постаје бесмислено и непотребно, чак и време које јој је раније тако недостајало:

„Преда мном је увек био још један бескрајни дан који је требало издржати до вечери, до његовог смираја, док се не приближи време релативног спокоја, време спавања и заборављања, и то само у случају

да ме духови мртвих заобиђу те ноћи, окомљујући се на неког другог који је такође тражио спас у сну: варљиви и потуљени сан од кога нема бекства. Ујутру су увек били најпре лекови, таблете, плаве, ружичасте, зелене... затим цигарете које сам ждерала и кафа, остатак дана је био празан и прљав као зид у кухињи, испресецан гледањем у сат, паљењем и гашењем телевизора, пушењем... Шта радити са собом, где се сместити, где сместити бол, бол..." (Đurđić, 2009, стр. 50).

Јунакиња препознаје своје стање; у питању је депресија: губитак интереса и задовољстава при уобичајеним активностима, смањена животна енергија, поремећај сна, поремећај апетита, поремећај концентрације и пажње, смањено самопоштовање и самопоуздање, идеје кривице и безвредности, песимистичан поглед на будућност, и последње, али не неважно – јавља се идеја о самоубиству. Дакле, шта предузети против себе? Саживети се са болом? Убијати бол бесомучним узимањем лекова? Нараторка не успева да пронађе решење. Заправо, она одустаје од борбе и свој живот претвара у ишчекивање новог крика душе.

Анализиране приче показују две потпуно различите репрезентације старења и старости. У питању су два пола (јунак и јунакиња), две приповедачке форме (треће и прво лице), два потпуно различита модуса старења. Стари мушкарац се одлучио на су-живот са болом; стара жена је покушала да води рат са болом. Иако смо закључке поставили у бинарној матрици, немамо намеру да вреднујемо јер бисмо тиме перпетуирали неку од дискриминацијских пракси. Заправо, намера аутора/ауторке је иста: ставити у центар наративног универзума старење и стару особу, дакле, индивидуализовати појединачно искуство старења. То је од кључног значаја јер смештање старијих ликова на маргине наративног интереса имплицира да су дотични ликови незанимљиви, непривлачни, зли и/или мање важни (Kujundžić, 2014, стр. 5).

Уколико имамо свест о томе да репрезентација старости у књижевним делима утиче на слику старења у култури;, потребно је разобличити предрасуде и стереотипе, чак и ако су фикционалне природе: „Зар је грех бити стар“ – пита се јунакиња приче „Уверљив крај“ Давида Албахарија. Након што је у библиотеци затражила некакву литературу о старости, уследила је неочекивана реакција. „Сви су заћугали и погледали је као да је изустила најгору псовку. Али она никада није псовала, бранила се у себи Тамара, чему такви погледи?“ (Albahari, 2012, стр. 43). Саблазан,

страх, зазор? Испоставило се да је најдоследнија асоцијација на старост – смрт. Наиме, библиотечарка, млађа жена, донела је неколико књига чији су наслови довољно речити: *Смрт у Венецији*, *Време смрти*, *Опис смрти*, *Смрт у Ел Пасу...* Тек касније, на столу су почеле да се гомилају књиге о старости које је библиотечарка успела да пронађе. Не без ироније, Тамара је помислила како ће се на крају испоставити да је свеколика књижевност о старости (Albahari, 2012, стр. 44–45).

Но, да је Тамара била искрена према себи, схватила би да је и сама зазирала од старости; тачније од последица старости. Бојала се промене изгледа, надоласећих болести; није могла да се помири са губитком сексуалности (Albahari, 2012, стр. 43, 45, 48). Током живота, Тамара је неговала своју тајанственост чиме је подстицала околину да машта о њој. То је био најужбудљивији део њене личности јер је све друго (посао административне природе, разна удружења, редакције) било монотono и уобичајено, склоно брзом забору. Баш као старост која долази одједном да лагано, али неумитно разграђује дотадашњи свет:

„Ништа је није упозорило, никакав глас није се чуо или се бар она ничег сличног није сећала: једног тренутка је гледала у нешто као млада особа, наредног тренутка је посматрала то као старица. Оно што је било оштро одједном је избледело, изгубило оштрину, тако да је изгледало да се стварност руши и распада, што и јесте једна дефиниција старости“ (Albahari, 2012, стр. 44).

Гледајући се у огледало, Тамара није могла да појми своју старост, као и јунакиња из приче „Серотонински шок“ Љиљане Ђурђић. Но, своју старост ће угледати у туђим очима, јер идентитет се увек твори у односу на другог. Дакле, свест о старењу изазива сумњу и подозрење у себе, у кохерентност сопственог идентитета:

„Можда је то знак старости, помислила је, можда више никад неће бити сигурна да су успомене које ће се показивати доиста њене, као што ће све више сумњати у своје речи а све мање препознавати лица која ће јој се смешити или је поздрављати или посматрати са извесном стрепњом у погледу, стрепњом коју никад раније није видела ни у чијим очима, а која ће од сада бити главна, једина ствар коју ће препознавати у погледима људи око себе“ (Albahari, 2012, стр. 49).

Размишљајући о старости и о томе како је други виде, Тамара закључује да није у питању стрепња, већ неповерљивост, нека

одбојност, можда чак и мржња (Albahari, 2012, стр. 49). Тражећи узроке те мржње, она долази до нове дефиниције старости: „Кад си стар, помисли Тамара, тада свима сметаш. Да, помислила је, то је прави знак старости: одједном си свима на путу, сви се саплићу о тебе“ (Albahari, 2012, стр. 49). Непотребност се тако показује као дистинктивно обележје старости. У сва три анализирана текста појављује се иста врста осећања дисфункционалности у односу на заједницу, без обзира на пол/род, професију. Оно што није довољно разјашњено јесте у којој мери протагонисти тај доживљај имају под утицајем друштвено конструисаних образаца, а до које мере осећање сувишности црпе из спознаје о сопственој безнадној будућности. Ипак, видљиво је да неки смисао, и борба да се он очува, и даље тињају, те се већ овде може приметити да дихотомно раздвајање само на прописане матрице приче о старењу није одрживо, ни за мушкарце, ни за жене.

ГОДИНЕ ИЗВАН ВРЕМЕНА

У причи „Рођење на дах“ Миће Вујичића, у нешто другачијој наративној форми, пратимо суживот младог писца и Марте, која је у деветој деценији живота. Прича је испричана у првом лицу; наратор је младић који се налази на прагу књижевне каријере, а фокус приче је, заправо, однос према времену. Но, како би расветлио овај проблем, приповедач конструише опозитну ситуацију без позитивног или негативног предзнака и универзалних закључака. Једноставно, он и Марта имају потпуно супротно поимање времена и услед тога, другачији однос према њему: „Чинило ми се да *рачунамо време* на два различита начина“ (Vujičić, 2012, стр. 186). Наравно, Марта *зна* да јој није преостало много времена и она га штеди; обраћа пажњу на сваки доживљени или преживљени тренутак. С друге стране, младић признаје да је свим његовим поступцима управљала жеља да 24 сата што брже прођу (Vujičić, 2012, стр. 186). На исти начин се младић и старица односе и према речима. Младић се, према сопственом признању, давио у лавини реченица; Марта је правила „избор из језика“, те је учестало понављала неколико одабраних реченица (Vujičić, 2012, стр. 183). Овде није била реч о сенилности, напротив, Марта је врло свесно и промишљено користила одабране речи и реченице које су представљале њене тачке ослонаца у свету који се лагано распадао. То је била Мартина стратегија „преживљавања“ старо-

сти; својеврсна економија старења. „Волела сам путовања и књиге“ – често је понављала старица (Vујић, 2012, стр. 186). Ова реченица указује на једно од малобројних упоришта смисла које је старица одабрала да сачува. Привилегија старости, како се из приче види, да мудро направи избор онога што је вредно памћења.

Наратор приче „Наследник“ Веселина Марковића, сиромашни студент који да би премостио дане између две крајале стипендије, ради као аквизитер књига, од старости има очекивања утолико што се нада да ће пензионери којима звони на врата и нуди своју робу, хтети да купе неки од наслова које носе наоколо у торби. Међутим, у тим његовим сусретима с њима, схватиће да су речи за којима они осећају потребу не оне на папиру, већ живе. Са старицом која живи на четвртој спрату једног солитера ступа у разговор који ће му променити поглед на старост. Од некога ко у основи има намеру да се из нужде окористи самоћом старих, постаје неко ко се враћа, без књига за продају, у старичин стан – место на коме налази свог искреног саговорника. Испоставља се да његова оскудица није само материјална већ и духовна, а да та стара жена боље разуме његове муке и од његовог незаинтересованог цимера и од родитеља који негде у провинцији једва састављају крај с крајем. Кроз разговор у којем су књиге само повод, Марковић најпре даје донекле стереотипну слику старачке потребе за друштвом, леком против самоће позног доба, да би направивши заокрет, дошао до тачке у коме и наратор и читалац схватају да старица заправо увиђа младићево тешко стање и приметно покушава да му помогне. У поређењу с младићевим „све је јако компликовано“ (Marković, 2012, стр. 116), она поставља једноставност свог времена, лепоту која се налази без много тражења, задовољство животом нетрагом нестало у младићевом времену сваковрсне немаштине која старици такође није била непозната, али ју је она сасвим другачије сагледавала.

Време је сложена и важна категорија у изучавању старости и видљиво је да хронолошко време ретко кад, у сваком тренутку, одговара субјективном осећају доби. Младић у Марковићевој причи често личи на уморног средовечног човека који се у бризи због опстанка препушта мрачним мислима и као да нема будућност. Старица, пак, има способност сагледавање живота у целини; она исказује саосећање и хуманост према сиромашном студенту и притом то чини пажљиво да не би повредила његов понос. Хронолошко време, условљено биолошким факторима,

сведочи да је она ближа крају живота, али оно које има заправо не делује тако. Време старе жене испуњено је племенитошћу и неком врстом захвалности; младић своје мери почецима сваког месеца, јер тада добија стипендију и због тога све што се њега тиче делује материјалистички, убрзано. Но, писац на крају приче ипак оставља наду да старичино искуство и сам наратор види као корисно и лековито, те се у њен стан враћа без књига за продају. И у овој приповеци постоји отпор онеме што А. Волман зове „хроноцентричном перспективом“ (Wohlmann, 2014, стр. 39), на основу које се старост мери, поставља у категорије, али која мало говори о ономе што је појединачно искуство старости. Претпоставка да постоји нешто што је социјално прихватљиво и прописано понашање за одређено животно доба указује на подржавање стереотипа који, већ по правилу, делује ограничавајуће.

ЗАКЉУЧАК

Када се говори о старости, или старењу, често се поставља питање о томе ко има права да се оглашава на ову тему, ко је ауторитет с којим се може рачунати. Сви имамо некакав став о томе шта је старост; заправо, сви имамо права да је замишљамо на овај или онај начин, али они који с поузданошћу могу о њој да говоре, јесу они који су у њу доспели. Но, да ли је баш тако? Студије старења и старости показују како је реч о изузетно флуидним категоријама; и да и старење, и старост, ма како хронолошки били чврсто детерминисани, излазе из прописаних оквира кад је реч о индивидуалним искуствима и различитим субјекатским позицијама. С обзиром на то да је реч о врло динамичној и тешко сводивој категорији с једне стране, а која је подложна стереотипизацији у зависности од културног контекста из ког се посматра, с друге, неопходно је сагледати на које све начине, под притисцима владајућих образаца културе, долази до укидања, или непоштовања, диверзитета кад је о приказу слике старења и старости у култури реч. Маргарет Гулет прецизно наводи, „Како људи гледају на старост, зависи од тога какав је идеолошки став о старости у њиховој култури“ (Morganroth Gullette, 2004, стр. 11).

Књижевност је једно од моћних средстава за посредовање одређене слике стварности, у зависности од тога у чијим се рукама налази. Ако ствараоци имају свест о томе да постоји нешто што је мање видљиво, чему се не даје глас, што већина посматра само кроз диктат доминантне културне матрице, онда одабиром тема и њиховим третманом књижевно дело може много учинити да се стереотипи ослабе или раздију. Но, књижевно стварање

чешће функционише по другачијем принципу; приликом тумачења дела можемо пронаћи оно што је усађено и посредовано по одређеном идеолошком узусу, оно што не допушта да се испољи друго и другачије. Због тога се код промишљања односа књижевности и старости често може наићи на став да је књижевно представљање старијег доба, уз ретке изузетке, стереотипно, и да књижевност сноси одговорност због чега је то тако.

У анализираним причама могу се пронаћи неки од стереотипа у представљању старости, али исто тако, у приповестима је допуштена и могућност да се из такве слике искорачи. Разлог томе могао би бити управо историјски и социоекономски тренутак унутар кога су приказани животи протагониста. Тешко да после свих догађаја кроз које су прошли, они могу живети у стандардној слици смираја живота, успореног ритма и рутинских радњи „примерених“ (прописаних, очекиваних) од некога у њиховим годинама. У свакој од прича постоји одступање од онога што је могло бити стереотипна слика. У приповеци Горана Петровића, остарели заставник полако почиње да улази у улогу деде који се стара о унуку, али његов силазак у подрум то у великој мери нарушава; Тамара у Албахаријевој причи одбија да види оно што се рефлектује у очима других кад је она у питању и о старости размишља као о некој врсти увреде, држи је на дистанци; стоицизам Марте из „Рођења на дах“ говори делом о стамини старије генерације у поређењу с млађом, али више о уклопљености у сопствени конструкт стварности у који други немају приступа, без обзира на физичку близину и сродство; старица из приче Веселина Марковића могла би се делимично уклопити у стереотип о усамљеној жени, заборављеној од свих, да није толико вешта у проналажењу смисла, а да се притом тај смисао не своди само на лични интерес. Иако постоје нијансе у животној доби приказаних протагониста, њиховом пореклу и статусу, због пуке чињенице о географској позицији никога није мимоишао тектонски потрес који им пољуљао сигурност у обећање мирног живота у старости. Ако је ишта и учинио, тај потрес их је навео да потраже другачије моделе за властиту старост, да им помогне да пробуде механизме за преживљавање у времену у коме је, независно од животног доба, све доведено у питање.

-
- ЛИТЕРАТУРА Петровић, Г. (2002). *Ближњи*. Београд: Народна књига/Алфа.
Albahari, D. (2012). *Uverljiv kraj*. U: D. Albahari i S. Tešin (ur.), *Starost*. Beograd: Arhipelag, 39–49.

- Banjanin, M. (2016). Nedostojanstveno starenje: žensko tijelo u nevolji. U: J. Vojvodić (ur.), *Tijelo u tekstu: Aspekti tjelesnosti u suvremenoj kulturi* (247–261). Zagreb: Disput.
- Đurđić, Lj. (2009). *Svi na kraju kažu mama*. Zrenjanin: Agora.
- Featherstone, M. & Hepsworth, M. (1991). The Mask of Aging and the Post-modern Life Course. In: M. Featherstone, M. Hepsworth, B. Turner (Eds.), *The Body: Social and Cultural Theory* (371–390). London: Sage Publishers.
- Katz, S. (2005). *Cultural Aging: Life Course, Life Style and Senior Worlds*. Peterborough: Broadview.
- Kujundžić N. (2014). Zle vještice i brižne bake: prikazi starijih ženskih likova u dugometražnim animiranim filmovima studija Walt Disney. *Treća*, 16 (1–2), 49–64.
- Marković, V. (2012). Naslednik. U: D. Albahari i S. Tešin (ur.), *Starost*. Beograd: Arhipelag, 114–122.
- Morganroth Gullette, M. (2004). *Aged by Culture*. Chicago: Chicago University Press.
- Vujičić, M. (2012). Ronjenje na dah. U: D. Albahari i S. Tešin (ur.), *Starost*. Beograd: Arhipelag, 144–149.
- Wohlmann, A. (2014). *Aged Young Adults: Age Readings of Contemporary American Novels and Films*. Bielefeld: Transcript.

IVANA V. ĐURIĆ PAUNOVIĆ
 KRISTINA I. STEVANOVIĆ
 UNIVERSITY OF NOVI SAD
 FACULTY OF PHILOSOPHY
 DEPARTMENT OF ENGLISH STUDIES

SUMMARY

STORIES ABOUT OLD AGE IN TIMES OF THE TRANSITION PROCESS

The period of transition in post-Yugoslav countries has left its mark on various cultural and artistic practices, with tropes and themes indicating the changes and turns in the perception of reality. One of the aspects of rendering of reality in literature relates to old age, as one of the less frequently covered topics, albeit important for understanding the consequences of the times. Drawing on the findings of age studies, the paper discusses the elements of representation of old age and aging in Serbian short stories that deal with this period. The literary analyses of the selected stories by D. Albahari, Lj. Đurđić, V. Marković, G. Petrović, and M. Vujičić, have shown that although some of the stereotypical traits in depiction of old age are

still present, the authors have, by following the lives of their protagonists in turbulent times, offered a rendering of old people who do not have the opportunity to settle into a routine of quiet life (which is probably expected to happen due to their age), but rather struggle to find some sense in times of confusion. The juxtaposition of old and young does not put the two groups at opposite poles – in the stories they create a mutual support system, sometimes even unintentionally. The paper covers the topics of male and female aging; of chronological and biological age; of cultural constructs supporting the stereotypes in contemporary Serbian short prose.

KEYWORDS: short story; age studies; cultural constructs; Serbian literature.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).